

Katarzyna Meller

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-2473-4629

Roman Pollak jako badacz renesansu

Renesans nie był ani głównym, ani najważniejszym ośrodkiem zainteresowań naukowych Romana Pollaka. Jednak wszystko, czego w tej materii dokonał, nosi znak najwyższej próby. „Renesansologia” Profesora objawia się w pracach edytorskich, szczegółowych studiach historycznoliterackich i syntetyzujących refleksjach o literaturze polskiego renesansu¹.

Trud wydawniczy to *magna pars* dokonań naukowych Pollaka. Wiedzę o arcydzielny dorobku literackim polskiego renesansu w nowym świetle postawiła edycja krytyczna polskiej parafrazy *Il Libro del Cortegiano* (dalej też: *Il Cortegiano*) Baldassare’a Castiglione, wydanej przez Łukasza Górnickiego w 1566 roku. Dostrzegamy tu zdwojony efekt fascynacji Italią i jej kulturą – wychowanka renesansowej Akademii Padewskiej i poznańskiego uczonego, podążającego tropem dawnych włosko-polskich związków kulturowych i w XX wieku budującego je na nowo. Górnicki był mocnym ogniwem tej więzi zacieśnianej w czasach renesansowych. Pracę nad

1 Ogólne omówienia osiągnięć badawczych Romana Pollaka w dziedzinie historii literatury dawnej sporządzili Bronisław Nadolski [1975] i Barbara Judkowiak [2018].

Dworzaninem polskim (dalej: *Dworzanin*) rozpoczął Profesor podczas pobytu we Włoszech, gdzie korzystał z bogactwa źródeł i opracowań twórczości Castiglione, tak doskonale odzwierciedlonych w referencjach późniejszych publikacji. Korespondencja z włoskim polonistą – prof. Giovannim Maverem² – dokumentuje trud i problemy pracy nad edycją krytyczną *Dworzanina*. W 1926 roku Profesor pisał: „Ja teraz dręcę się wydaniem *Il Cortegiano – Dworzanina polskiego* w Bibliotece Narodowej. Okrutnie zmuszona robota” [Korespondencja: 59]. Za fundament edytorstwa uważał Pollak ustalenie właściwej podstawy edycji, skolacjonowanie rękopisów lub wydań, dlatego skierował prośbę o przesłanie mu do Poznania niedostępnego tam tekstu *Il Cortegiano* w edycji florenckiej Giulia Cesarego Sansoniego z 1884 roku i przy okazji relacjonował: „Pracuję teraz całą parą nad *Dworzaninem* Górnickiego. Opracowałem już znaczną część komentarza. Wkrótce zabiorę się do wstępu. Materiałów mam już sporo” [Korespondencja: 73]³. Istotnie – praca „pełną parą” przyniosła prędko finał, gdyż już 1 listopada 1928 roku Profesor donosił, iż *Dworzanin* „się już drukuje” i „dziś lżej mi na duszy, że, bądź co bądź, spore studium, zakończone” [Korespondencja: 76]. Drugie, poprawione wydanie *Dworzanina* ukazało się w serii Biblioteka Narodowa (1, nr 109) w roku 1954 roku⁴, a nadto w roku 1950 w serii Biblioteka Pisarzy Polskich i Obcych (nr 50, notabene bez nazwiska edytora). W zmienionej postaci, nie tak bogato opracowanej komentarzami, za to w towarzystwie innych pism Górnickiego, wydano *Dworzanina* w cenionej popularnonaukowej serii Biblioteka Poezji i Prozy w 1961 roku [Górnicki 1961]. Do dziś te publikacje są niezastąpione i dobrze służą adeptom polonistyki oraz badaczom historii polskiej literatury dawnej. Edycja

- 2 Korespondencja została opublikowana w roku 2013 pt. *Roman Pollak – Giovanni Maver. Korespondencja (1925–1969)* [zob. *Korespondencja*].
- 3 Roman Pollak nader rzadko zwracał się do Giovanniego Mavera o koleżeńską pomoc we własnych pracach i studiach, poza prośbami o recenzję opublikowanych już prac. Usilnie zabiegał też o recenzje i noty informacyjne na temat polskich publikacji dotyczących *iter romano-italicum polonorum* we włoskich periodykach naukowych, głównie w „Rivista di Letterature Slave”, a później „Ricerche slavistiche”.
- 4 To wydanie było podstawą fototypicznej edycji *Dworzanina* wydanej w serii Skarby Biblioteki Narodowej w 2004 roku [Górnicki 2004].

Dworzanina z 1928 roku przewyższała poprzednie gruntownością opracowania i wiernością wobec pierwowzoru. „Poziomem swym wyznaczyła wyższy etap rozwoju całej serii wydawniczej *Biblioteki Narodowej*” [Witczak 1972: 398] i, dodajmy na marginesie, przyczyniła się do uzyskania przez Pollaka profesury nadzwyczajnej.

Od strony metody edytorstwo Pollaka, otwarte w okresie rozproszenia inicjatyw i indywidualnych rozwiązań problemów tekstu, nie oznaczało jakiegoś przełomu, lecz solidność i odkrywcość filologa tradycyjnie dobrej szkoły

– oceniał trafnie uczeń Profesora, Tadeusz Witczak [1972: 397]. O drugiej, udoskonalonej edycji, stwierdzono nawet: „[w]śród starannie na ogół wydawanych tomików Biblioteki Narodowej *Dworzanin polski* zajmuje jedno z pierwszych miejsc, jeśli chodzi o opracowanie filologiczne” [Pelc 1955: 252].

Co przyniosła pierwsza edycja? Pollak dał tekst wzorowy w porównaniu z edycjami wcześniejszymi, zepsutymi przez usterki i opuszczenia. Obudował go szczegółowym komentarzem językowym i rzeczowym, a przede wszystkim – po raz pierwszy systematycznie zestawił tekst Górnickiego z włoskim pierwowzorem⁵. Rejestrując podobieństwa i różnice, ujawnił samodzielną pracę tłumacza, zubożenie literackich walorów oryginału w polskim przekładzie, podkreślił wątplą recepcję dzieła Górnickiego (ekscentrycznego w polskich warunkach). Wprowadzają do lektury dwa początkowe rozdziały: charakterystyka oryginału, połączona z ogólnym rzutem oka na kulturę włoskiego odrodzenia, oraz zarys polskiej kultury obyczajowej i towarzyskiej od schyłku średniowiecza po czasy ostatniego z Jagiellonów. Badacz dowodził też przekonywająco współdziałania Zygmunta Augusta w powstawaniu dzieła, rekonstruował scenierię dialogów i zebrał skrzętnie wiadomości o wszystkich rozmówcach zgromadzonych w Prądniku. Skrupulatna analiza artystycznego kształtu przeróbki *Il Libro del Cortegiano* pokazała kongenialność translacji wybitnego dzieła

5 Obecnie dysponujemy współczesnym przekładem *Il Libro del Cortegiano* pt. *Książka o dworzaniu* [Castiglione 2020].

włoskiej parenetyki, zakres adaptacji włoskiego pierwowzoru do realiów młodszej kultury własnej, kunszt polszczyzny i stylistyczną doskonałość prozy Górnickiego. Przedstawiony został humanistyczny warsztat polskiego poety, który studiował teksty dla Castiglionego źródłowe (m.in. Cycerona, Plutarcha, Ficina, Boccaccia) i posiłkował się piśmiennictwem rodzimym (np. Marcina Krome-ra). Tropy do wiedzy o recepcji cyceronianizmu, neoplatonizmu i noweli włoskiej w Polsce XVI wieku pogłębiło w renesansologii zwłaszcza udowodnienie, że Górnicki znał dzieła Cycerona, Ficina i Boccaccia. Wstęp do edycji w serii Biblioteki Narodowej jest w istocie małą monografią *Dworzanina*, fundamentem dalszych prac nad pisarstwem Górnickiego, a także dawnych dziejów polsko-włoskich stosunków kulturalnych. Później (do dzisiaj) o *Dworzaniu* pisano dużo, ale niewiele nowego dodano, rozszerzano raczej rozpoznania poznańskiego badacza⁶.

Pollak z dziełami Górnickiego nie rozstał się wcale. W 1955 roku pisał do Mavera: „[...] teraz z wolna muszę się zebrać do przygotowania wydania *Pism Górnickiego*” [Korespondencja: 251] – i skarżył się na trudny dostęp do potrzebnych tekstów włoskich. Praca trwała długo. Nie potwierdziła się zapowiedź z 1957 roku: „Ja morduję opracowanie pism Górnickiego. Może za jakie dwa miesiące oddam to do wydawnictwa” [Korespondencja: 295]. Dwa woluminy *Pism* ukazały się w 1961 roku w cennej serii PWN Biblioteka Poezji i Prozy. W biografii literackiej Górnickiego naszkicowanej we wstępie⁷ Pollak rozpoznał i przybliżył ukształtowany w toku włoskich studiów format umysłowy autora *Dworzanina*. Dał też sugestywny obraz twórcy przekonanego o realnym wpływie słowa pisanego na rzeczywistość, formułującego konkretne postulaty wobec aktualnej sytuacji społeczno-politycznej w kraju, nasycającego swe pisma treściami moralnymi, filozoficznymi. Badacz wyodrębnił dwie

- 6 Wyróżnia się zwłaszcza wartościowa monografia Anny Gallewicz [2006], „*Dworzanin polski*” i jego włoski pierwowzór. *Studium adaptacji*, oraz ujęcie w perspektywie historycznej Wojciecha Tygielskiego [2005 cop.], *Włosi w Polsce XVI–XVII wieku*.
- 7 Przedruk tego wywodu w tomie *Wśród literatów staropolskich* [Pollak 1966d: 61–104]; Pollak napisał też biogram Górnickiego do *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti* [Pollak 1933b].

fazy twórczości Górnickiego: promienną – jagiellońską, ewokującą dworską kulturę renesansowych ideałów, i ciemną – z czasów pierwszego z Wazów, powstałą w cieniu osobistych i obywatelskich dramatów (jak strata bliskich, rozpoznanie degeneracji stanu Rzeczypospolitej). Taka waloryzacja wynikała z przyjętej, niestety arbitralnie, choć przekonująco motywowanej, chronologii twórczości Górnickiego; z niej wynikała interpretacja dzieła prowadzona na tle przemian społeczno-politycznych w Rzeczypospolitej i widma nadciągającego kryzysu ustrojowego. Pozaliteracki kontekst był dla Pollaka źródłem kryteriów interpretacji i wartościowania faktów literackich. Dzielił Profesora z Górnickim surowy osąd sobiepaństwa, antyautorytarnych, tradycjonalistycznych obsesji, ciasnego szlacheckiego światopoglądu, stanowego egoizmu. Pollak nieraz, głównie w syntetyzujących studiach⁸, dawał wyraz swojej krytycznej opinii o szlacheckiej kulturze umysłowej i moralności.

Wszechstronność studiów Profesora nad tekstem Górnickiego dokumentują liczne odrębne studia. W drobiazgowym wywodzie *Elementy platońskie w „Dworzaniu” Górnickiego* [Pollak 1931a; przedruk: Pollak 1969c] badacz rozwija problematykę sygnalizowaną już we wstępie do edycji w Bibliotece Narodowej. Dzięki szczegółowym analizom wykazuje niezbicie, iż *Dworzanin* jest w naszej kulturze złotego wieku wybitnym przejawem kultu Platona – opartym na rozległym studium licznych platońskich i platonizujących tekstów: *Uczty*, *Protagorasa*, *Fajdrosa*, *Timajosa*, *Fedona*, *Lysis*, *Politokosa*, pseudoplatońskiego dialogu *Alcibiades prior* oraz komentarza Ficina do *Uczty*. Nawiązując do twierdzenia Jacoba Burckhardta, można powiedzieć, że zobaczył badacz w *Dworzaniu* wyraz „wyższej sfery humanizmu” [Pollak 1931a: 275], objawiającej się w renesansowym platonizmie. Podobny charakter dociekań prezentuje rozprawa *Cicero w „Dworzaniu” Górnickiego* [Pollak 1927; przedruk: Pollak 1969b], w której dowodnie po raz pierwszy ukazano w niezależnych od włoskiego oryginału przejętkach z *De Oratore*, jak pilnym czytelnikiem i admiratorem prozy Cycerona

8 Na przykład w recenzji tomu *Kultura staropolska* opublikowanej w „Pamiętniku Literackim” [Pollak 1932b] czy w rozprawie *Szczytowe osiągnięcia literatury staropolskiej* [Pollak 1962; przedruk: Pollak 1966b].

był Górnicki. Poza antyczną erudycją drążył też Pollak pokłady renesansowej, współczesnej Górnickiemu formacji intelektualnej. *Uwagi o języku polskim w „Dworzaninie” Górnickiego* [Pollak 1928] i *Dookoła pierwszej polskiej nauki o języku* [Pollak 1932a; przedruk: Pollak 1966a] to artykuły nawiązujące do tych partii *Dworzanina*, w których Górnicki referował ówczesne poglądy na temat języków wernakularnych i języka w ogóle. W tych tekstach rozwijał badacz problematykę renesansowych sporów szczególnie żywo prowadzonych w Italii: o język literacki i wartość *lingua vulgaris* w kulturze. Przywołał analogie do wywodów Pietra Bemba, Gian Giorgia Trissina, Niccola Machiavellego, a przede wszystkim Sperone Speronego i jego dialogów o języku, które w swej istocie znalazły wyraźne odbicie w sądach o „cudności” języka polskiego rozmówców na dworze biskupa Maciejowskiego.

Droga studiów porównawczych nad *Dworzaninem* powiodła też Profesora do źródeł anegdot – tak licznych w drugiej księdze tego dzieła podejmującego temat „przystojnego żartowania”. W artykule *Bandello – Sowizdrzał i anegdoty Górnickiego* [Pollak 1933a; przedruk: Pollak 1969a] Pollak skrupulatnie analizuje związek między znanymi w Europie zbiorami nowel i facecji a mikro-narracjami wplecionymi do polskiego tekstu.

Odrębne miejsce w dorobku Profesora zajmuje studium *Sonety Broccarda i Treny Jana Kochanowskiego* [Pollak 1931b; przedruk: Pollak 1969d]. To bodaj jedyny artykuł odnoszący się w całości do twórczości poety z Czarnolasu. Badacz zapisał tu wielką apologię artyzmu *Trenów*, ale filologiczną robotę wykonał nad sonetami Broccarda (właśc. Domizio da Padova). Co istotne: sonety Broccarda nie były badane przez włoskich filologów, a same teksty pozostawały w niewydanych rękopisach. Pollak dokonał analizy zachowanych włoskich rękopiśmiennych kopii sonetów i na tej podstawie wyodrębnił cykl poświęcony zmarłej córce Broccarda, a następnie toposy epicedialne. Zegarmistrzowska precyzja, dociekliwość, skrupulatność drobiazgowych analiz – to wyróżniające cechy warsztatu naukowego Pollaka. Ich rewersem jest umiejętność budowania szeroko zakrojonych studiów problemowych.

„Gdybym miał lat 50, to bym w rzetelnym studium ten temat chciał opracować” [Korespondencja: 366]. Mowa tu o Fryczu

Modrzewskim, którym Pollak był zafascynowany. Artykuł nie powstał, ale dzięki wymianie listów z Maverem poznajemy najważniejsze tezy odczytu wygłoszonego w Rzymie:

Porównanie ideologii Frycza i jego postawy z Morusem, Machiavellim, Erazmem, Bodinem – każe Frycza wysunąć na czoło. Niektóre jego koncepcje są żywe do dziś, a bogactwo obserwacji zebranych w czasie jego wielu podróży po różnych krajach i znajomość współczesnej Polski jest u niego zdumiewająca. Od dłuższego czasu jestem pod urokiem Frycza, pod wrażeniem wielkości tego człowieka, jego charakteru, jego postawy społecznej i etycznej. [Korespondencja: 361–362]

[...] chcę Frycza ukazać jako najwybitniejszego przedstawiciela wśród przedrozbiorowych pisarzy politycznych, spadkobiercę najchlubniejszych tradycji w naszej politycznej ideologii (po Stanisławie ze Skarbimierza, po Włodkowicu, Ostrorogu), a zarazem tego, który budował Rzeczpospolitą przyszłości – w teorii niestety tylko, ale mimo to następcom był też znany. – Późniejsza ideologia polityczna szła po części jego śladami. Skutkiem tego stanowi on jakby pierwszy szczyt w rozwoju polskiej myśli politycznej – na tę samą drogę wejdzie w XVII Samuel Przytkowski, Olizarowski, a w XVIII wieku Konarski, Staszic. Podstawy wolnościowe, etyczne, poczucie braterstwa ludów, walka o pokój sprawiedliwy między narodami w ciągu XIX wieku – toż to hasła wśród nas wciąż żywe. [Korespondencja: 363]

Przytaczam te dłuższe cytaty, gdyż celnie oddają rysy kulturowych, demokratycznych przekonań Profesora oraz jego uznanie dla wybitnych, ale odosobnionych jednostek:

[...] jednostkowe trudy Długosza, Kopernika, Frycza czy Kochanowskiego, zakreślone istotnie na europejską miarę, przynoszą wprawdzie zaszczyt przedrozbiorowemu piśmiennictwu, podobnie jak niektóre osiągnięcia Braci Polskich, ale nie mogą obronić przed surowym sądem historii dorobku literatury

staropolskiej, zbyt nikłego w przeciągu tylu stuleci. [Pollak 1966b: 582]

Studia o *Dworzaniu*, podobnie jak liczne wątki wstępu do edycji w Bibliotece Narodowej, a także studium o Kochanowskim, miały charakter komparatystyczny. Sprzymierzeńcem Profesora była świetna znajomość języka włoskiego, pozwalająca konfrontować obie językowe postacie tekstu, ustalać zakres oryginalnej pisarskiej inicjatywy Górnickiego, rozpoznawać źródła jego wywodów, niezależnych od włoskiej podstawy. Rzetelność ustaleń Profesora była oparta na fundamencie wnikliwej filologicznej *lectio* tekstów, szerokiej znajomości kultury renesansowych Włoch i Rzeczypospolitej. Pollak doskonale orientował się również we współczesnych europejskich badaniach nad renesansem. Ta biegłość ujawnia się w toku jego wywodów, a dokumentują ją noty referencyjne w publikacjach. Także korespondencja utrwała ślady prowadzonych kwerend, usilnych poszukiwań niezbędnych opracowań. W trakcie prac nad pismami Górnickiego, w 1955 roku Roman Pollak pisał do Giovanniego Mavera:

Najwięcej kłopotu będę miał z jego dialogami politycznymi. Domyślam się związków w nich ze współczesną polityczną włoską literaturą. Gdybyś mi mógł wskazać jakieś powiązania prawdopodobne, byłbym Ci bardzo wdzięczny. [Korespondencja: 252]

Wkrótce prosił już konkretnie o przesłanie monografii Tommasa Bozzy „*Scrittori politici italiani dal 1560 al 1650*, Roma 1949)” [Korespondencja: 268].

Italianizm renesansowych twórców miał w italofile Pollaku także naukowego rzecznika w recenzjach bieżących publikacji naukowych. Oceniając *Dzieje w Koronie Polskiej* Górnickiego w edytorskim opracowaniu Henryka Barycza, w prezentacji historiografii humanistycznej dostrzegł brak włoskiego dziejopisarstwa XVI stulecia, głównie weneckiego, a szczególnie Paola Giovia, w którego twórczości upatrywał źródła niektórych poglądów społeczno-politycznych Górnickiego [Pollak 1952]. Profesor śledził

z uwagą publikacje z obszaru swoich dawnych i stałych zainteresowań, np. geografii życia literackiego, regionalnego zróżnicowania kultury. Postulował konieczność podjęcia prac nad metodologią topografii literackiej uwzględniającej rozmaite historyczne, socjologiczne i językowe uwarunkowania. Wyczerpująco pisał na ten temat w recenzji tomu *Kultura staropolska z 1932 roku*⁹, a po latach w odczytanie wygłoszonym w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk:

Kiedyś po odpowiednich pracach przygotowawczych nauka ta odda pierwszorzędne usługi w ujęciu całości dziejów naszego życia literackiego. Złoży się na nią szereg kart geograficznych, na których przy pomocy odpowiednich znaków ukazane zostaną ośrodki życia literackiego, instytucje, szkoły, biblioteki, drukarnie, miejscowości, gdzie dłużej przebywali pisarze. [Pollak 1958: 160]

W historycznoliterackiej refleksji Profesora ważne miejsce zajmowała periodyzacja literatury i wewnętrzna dynamika okresów literackich. Pollak wyznaczał im rygorystyczne ramy, zakładał regularną powtarzalność zjawisk w trójkowym rytmie wzrostu, rozkwitu i schyłku – według teorii cyklu kulturowych Giambattisty Vica. W przypadku renesansu podział ten wiązał ze zmianami w życiu politycznym jako najważniejszą dźwignią życia kulturalnego epoki. Badacz proponował więc, by ówczesne zjawiska kultury

9 „Do pełnej i jasnej syntezy przydałaby się też bardzo orientacja w topograficznym rozmieszczeniu «punktów oparcia» tej szesnastowiecznej kultury, instytucji, szkół, drukarni, rezydencji, mecenasów, biskupich katedr, miejsc zjazdów sejmikowych, synodalnych itd. Mapa orientacyjna, misternie odróżniająca za pomocą odpowiednio dobranych znaków typy szkół, kościoły od zborów itd. zupełnie inaczej by się przedstawiała na samym początku, a inaczej na końcu tego wieku. Tu dopiero wystąpiłoby wyraźnie to, co byśmy mogli nazwać decentralizacją życia kulturalnego, skupiającego się zrazu w krakowskim środowisku, a potem ogarniającego całe państwo aż po najdalsze wschodnie kresy coraz gęstszą siecią ośrodków. Dwie tego rodzaju karty, jedna odpowiadająca początkowi, druga schyłkowi stulecia – jeszcze by nie uzmysłowiły w dostatecznej mierze tego rozprzestrzenienia się kultury XVI-go wieku. Należałoby opracować takie karty z wyczerpującą legendą, jeżeli nie dla każdego dziesięciolecia, to dla każdej fazy w rozwoju kulturalnym” [Pollak 1932b: 252].

porządkować zgodnie z rytmem trzech faz: pierwszej – od połowy XV wieku po schyłek panowania Zygmunta Starego, drugiej, „szczytowej” – kończącej się zgonem Zygmunta Augusta, i trzeciej – obejmującej resztę stulecia. Na użytek dydaktyki akademickiej sformułował nawet „matematyczny wzór” pozwalający określać dynamikę zjawisk kulturowych, wzajemny stosunek stałych i zmiennych składników procesu historycznoliterackiego. W mentorskim liście do Stefanii Landówny, początkującej nauczycielki historii dawnej literatury w ramach tajnego kursu prowadzonego w częstochowskim oddziale Uniwersytetu Ziemi Zachodnich, pisał:

W krótkości podam, jak ja to ujmuję. Na epoki dzielę według tej zasady, że tu nie decydują zjawiska literackie, ale głębsze jeszcze ogólnokulturowe zmiany w typie kultury, w zespole dominant, w dominującej grupie społecznej, w ideologii, w stylu języka i słownictwie itd. Więc np. jeśli zespół zasadniczych cech kultury średniowiecznej oznaczymy przez B (górującą instytucją w życiu kulturowym – kościół, warstwą najoświeceniszą – kler, problemy w literaturze przede wszystkim poruszane – religijne, język piśmiennictwa – przeważnie łacina [...]), dominujące gatunki literackie: żywoty świętych, pieśni religijne, kazania, przekłady utworów religijnych oraz kroniki) to jak długo te cechy górują, znajdujemy się w epoce średniowiecza, gdy zaczynają ustępować innym, przechodzimy do następnej epoki C, o innej strukturze, innym układzie [...]. Co do podziału na okresy – najdogodniej każdą epokę dzielić na trzy okresy: wzrostu, rozkwitu i upadku jej cech zasadniczych [...]. Symbolicznie ten podział oznaczam formułą algebraiczną $BA + B^2 + BC$, przy czym A, to są cechy poprzedniej epoki coraz słabsze, a C, to zapowiedzi epoki następnej, ale przy dominujących jeszcze cechach B, stąd BC, a nie CB. O przejściu z jednego okresu w drugi decyduje zmiana prądu, zmiana zainteresowań literackich, nowa moda literacka. Jak się to Pani wydaje? Przy podziale na epoki dodać trzeba, że przejście z jednej epoki literackiej do innej odbija się we wszystkich niemal dziedzinach kultury, a nie literatury tylko; natomiast przy przejściu z jednego okresu literackiego w inny przemiana odbija się tylko

w literaturze i jej najbliższych dziedzinach. [Wikarjak, przygot. do dr. 1972: 203–204]

Do rozważań zawartych w tekście *Zagadnienia periodyzacji historii literatury polskiej* [Pollak 1950b; przedruk: Pollak 1966e] zachował się autokomentarz Profesora wywołany niesatysfakcjonującą dyskusją po referacie wygłoszonym na Zjeździe Polonistów 12 maja 1950 roku, podczas którego Professor prezentował swoje poglądy na kwestię periodyzacji renesansu:

Odczyt ten rozbuduję sobie z wolna dalej i myślę, że będzie pożyteczny. Ustalam początek „renesansowego przełomu” na połowę XV w. zajmuję się genezą przełomu, i tu – sędzę – sporo nowych myśli wyłuskałem. Staram się określić, na czym odrębność naszego renesansu od innych polega, zwracam uwagę na całe odcinki kultury dotąd pomijane. Zestawiam po części nasz renesans z innymi – a zwłaszcza włoskim, francuskim, z myślą Erazma i jego rolą. Staram się określić też *terminum ad quem*. A więc śmiem twierdzić, że ujęcie takie ma charakter syntetyzujący. A wreszcie: na czym polega klęska renesansu włoskiego, a na czym klęska naszego¹⁰.

W swoich sądach wartościujących Pollak stosował do polskiej literatury miarę europejską. Zauważał, że ujęcia rodzime przyjmują skalę lokalną, a właściwe jest ustalanie „wysokości” dokonań, jak się wyraził, „od poziomu morza” [Pollak 1931b: 79]. W tej perspektywie ujawniała się „młodszość” dawnej literatury polskiej, jej wtórność i lokalność. Z wyjątkami jednak. W artykule *Szczytowe osiągnięcia literatury staropolskiej* wskazał autorów i dzieła o znaczeniu ogólnoeuropejskim. Za takie uznawał: literaturę polityczną (z twórczością Andrzeja Frycza Modrzewskiego, pierwszego nowoczesnego Polaka wolnego od „przesądów światła ćmiących” [Pollak 1966b: 574]), historiografię (z *Annales Poloniae* Jana Długosza

10 Pollak do Pigionia, 22 maja 1953 [Kłak, oprac. b.r.]. Dzięki uprzejmości prof. Czesława Kłaka z Uniwersytetu Rzeszowskiego korzystam z edycji przygotowywanej do publikacji.

na czele), twórczość literacką Jana Kochanowskiego („[...] nikt tak żarliwie, tak wyłącznie nie oddawał się mozolnej uprawie sztuki polskiego słowa, aby ją od nizin rymowanej prozy wydzwignąć ku wyżynom arcydzieł poezji na miarę europejską. To jest jego wyłączną i najwyższą zasługą” [Pollak 1966b: 578]), Macieja Kazimierza Sarbiewskiego, który zrobił europejską karierę, oraz Braci Polskich i całego

rakowskiego ośrodka o wysokim, prawdziwie europejskim poziomie kultury intelektualnej, społeczno-etycznej, promieniującego przez lat kilkadziesiąt mimo wzmagających się prześladowań daleko poza granice Rzeczypospolitej. [Pollak 1966b: 581]

Nie ma w tej wielkiej piątce miejsca dla Górnickiego! Przyjęcie „europejskiej skali” w ocenie dorobku polskiego renesansu uwolniło krytyczny sąd o głośnej księżce Ilji N. Goleniszczewa-Kutuzowa *Odrodzenie włoskie i literatury słowiańskie wieku XV i XVI*:

Zatarcie granic między humanizmem-renesansem i reformacją to defekt poważny [...]. No, a już to zepchnięcie do kąta Frycza i Kochanowskiego, pominięcie wielkiej roli Erazma w kulturze Polski XVI wieku, pod którego urokiem nawet Rej zostawał – toż to usterka na większą skalę. [Korespondencja: 405]

W pisarstwie naukowym Pollaka szczególnie wyraźna jest swoista energia twórcza, żarliwość, niecierpliwość badacza świadomego ogromu zadań i rozmaitych ograniczeń. Jego osąd dorobku polskiego renesansu literackiego jest rzeczowy, acz szorstki. Nie znajdziemy tu ani śladu idealizacji, którą rozmiłowani w swoim przedmiocie badań uczeni skłonni są obdarzać własną dziedzinę. Przeciwnie: podejście *sine ira et studio* wyróżniało wybitne jednostki, nonkonformistów, najświatlejszych: Jana Łaskiego, Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Jana Kochanowskiego, Łukasza Górnickiego – umysły o europejskim pokroju, jednostki przekraczające rodzimą przeciętność i miałość, jednak pozostające „na odludnych wyspach samotnictwa”, uciekające w rozmaite *otia*,

jeśli nie chciały się poddać ogólnemu prądowi, wrócić do coraz szerszego i płytszego strumienia ogólnoszlacheckiej kultury, jakże podobnego do alpejskiego *torrente*, co huczy i pieni się w czas roztopów, a rychło potem sączy się zaledwie seledynową strugą wśród szarzyzny rozległego zwirowiska. [Pollak 1932b: 254]

Ten stylistycznie barwny, z lekko archaizowaną polszczyzną wyimek z twórczości naukowej Pollaka niech nas nie zwiedzie. Profesor był w swoim czasie historykiem literatury na wskroś nowoczesnym. W centrum uwagi stawał dzieło literackie – jego ideowy, artystyczny, językowy kształt, następnie autora – fenomen jednostkowej biografii (uchwytej w źródłach) ukształtowanej przez edukację, środowisko, bliską i uniwersalną kulturę, obyczaj i bieg życia społeczno-politycznego, i wreszcie: kontekst kulturowy, zarówno w perspektywie bliższej, lokalnej, rodzimej, jak i europejskiej. Swoimi pracami, drogami naukowego poznania, prowadził do rozumienia dzieła literackiego – od poziomu słowa objaśnionego w komentarzu krytycznej edycji tekstu po fenomen artystycznego dokonania wyłaniający się z rzeczywistości kulturowej swoich czasów. Jej gęstą materię dokumentował jako redaktor naukowy wielkiego przedsięwzięcia powojennej dokumentalistyki literackiej – staropolskiej serii Bibliografia Literatury Polskiej „Nowy Korbut” (1963–1965).

Bibliografia

Teksty Romana Pollaka

Kłak Czesław, oprac. (b.r.), *Stanisław Pigoń – Roman Pollak*.

Korespondencja [w opracowaniu], [edycja listów przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej (Korespondencja Stanisława Pigionia, teka 67: Pollak Roman, sygn. 10810.III) oraz w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziale w Poznaniu (Materiały Romana Pollaka, teka 233: 178 listów Pigionia z lat 1918–1968, sygn. P. III-63)].

Korespondencja – Roman Pollak – Giovanni Maver. Korespondencja (1925–1969), przekład listów Giovanniego Mavera z języka włoskiego

- Joanna Dimke-Kamola, Agnieszka Domaradzka, wstęp i opracowanie komentarza Marcin Rabenda, red. nauk. Barbara Judkowiak, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2013.
- Pollak Roman (1927), *Cicero w „Dworzaniu” Górnickiego*, „Prace Filologiczne”, t. 12: *Prace polonistyczne poświęcone Janowi Łosiowi*, s. 275–291.
- Pollak Roman (1928), *Uwagi o języku polskim w „Dworzaniu” Górnickiego*, w: *Studia staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków, s. 252–262.
- Pollak Roman (1931a), *Elementy platońskie w „Dworzaniu” Górnickiego*, „Pamiętnik Literacki”, s. 267–275.
- Pollak Roman (1931b), *Sonety Broccarda i Treny Jana Kochanowskiego*, w: *Pamiętnik Zjazdu Naukowego im. Jana Kochanowskiego w Krakowie 8 i 9 czerwca 1930*, PAU, Kraków, s. 358–383.
- Pollak Roman (1932a), *Dookoła pierwszej polskiej nauki o języku*, „Pamiętnik Literacki”, z. 3–4, s. 302–318.
- Pollak Roman (1932b), [rec. *Kultura staropolska*], „Pamiętnik Literacki”, s. 248–256.
- Pollak Roman (1933a), *Bandello – Sowizdrzał i anegdoty Górnickiego*, „Ruch Literacki”, nr 7, s. 134–140.
- Pollak Roman (1933b), [biogram Łukasza Górnickiego], w: Giovanni Gentile, Calogero Tumminelli, *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti*, t. 17, Istituto Giovanni Treccani, Roma, s. 563.
- Pollak Roman (1950a), *Łukasz Górnicki, „Dzieje w Koronie Polskiej”*. *Wyd. drugie. opracował Henryk Barycz. Wrocław (1950) [...]*, „Pamiętnik Literacki”, s. 726–728.
- Pollak Roman (1950b), *Zagadnienia periodyzacji historii literatury polskiej*, „Pamiętnik Literacki”, s. 121–150.
- Pollak Roman (1958), [Nota sprawozdawcza], „Rocznik Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, s. 130.
- Pollak Roman (1962), *Szczytowe osiągnięcia literatury staropolskiej*, „Pamiętnik Literacki”, nr 3, s. 133–149.
- Pollak Roman (1966a), *Dookoła pierwszej polskiej nauki o języku* [przedruk], w: tegoż, *Wśród literatów staropolskich*, PWN, Warszawa, s. 105–118.
- Pollak Roman (1966b), *Szczytowe osiągnięcia literatury staropolskiej* [przedruk], w: tegoż, *Wśród literatów staropolskich*, PWN, Warszawa, s. 559–582.
- Pollak Roman (1966c), *Uwagi o języku polskim w „Dworzaniu” Górnickiego* [przedruk], w: *Wśród literatów staropolskich*, PWN, Warszawa, s. 105–118.

- Pollak Roman (1966d), *Wśród literatów staropolskich*, PWN, Warszawa.
- Pollak Roman (1966e), *Zagadnienia periodyzacji historii literatury polskiej* [przedruk], w: tegoż, *Wśród literatów staropolskich*, PWN, Warszawa, s. 9–50.
- Pollak Roman (1969a), *Bandello – Sowizdrzał i anegdota Górnickiego*, w: tegoż, *Od renesansu do baroku*, PWN, Warszawa, s. 68–78.
- Pollak Roman (1969b), *Cicero w „Dworzaniu” Górnickiego* [przedruk], w: tegoż, *Od renesansu do baroku*, PWN, Warszawa, s. 51–67.
- Pollak Roman (1969c), *Elementy platońskie w „Dworzaniu” Górnickiego* [przedruk], w: tegoż, *Od renesansu do baroku*, PWN, Warszawa, s. 38–50.
- Pollak Roman (1969d), *Sonety Broccarda i Treny Jana Kochanowskiego* [przedruk], w: tegoż, *Od renesansu do baroku*, PWN, Warszawa, s. 79–107.

Literatura

- Castiglione Baltazar (2020), *Książka o dworzaniu*, przeł., wstęp i oprac. Andrzej Borowski, wyd. 2. popr., Universitas, Kraków.
- Gallewicz Anna (2006), „Dworzanin polski” i jego włoski pierwowzór. *Studium adaptacji*, Semper, Warszawa.
- Górnicki Łukasz (1961), *Pisma*, oprac. Roman Pollak, PIW, Warszawa.
- Górnicki Łukasz (2004), *Dworzanin polski*, t. 1–2, oprac. Roman Pollak, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Judkowiak Barbara (2018), *Roman Pollak (1886–1972) – historyk literatury*, w: *Stulecie poznańskiej polonistyki (1919–2019)*, t. 1: *Okres międzywojenny i lata okupacji*, red. Barbara Judkowiak, Seweryna Wysłouch, Sylwia Karolak i in., Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań, s. 189–223.
- Kultura staropolska* (1932), PAU, Kraków.
- Nadolski Bronisław (1975), *Roman Pollak badacz literatury staropolskiej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska”, t. 11, z. 66, s. 157–170.
- Pelc Janusz (1955), *Łukasz Górnicki, Dworzanie polski*. Wydanie drugie. *Opracował Roman Pollak. Wrocław (1954) [...] [rec.]*, „Pamiętnik Literacki”, z. 3, s. 251–255.
- Tygielski Wojciech (2005 cop.), *Włosi w Polsce XVI–XVII wieku. Utracona szansa na modernizację*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa.
- Wikarjak Jan, przygot. do dr. (1972), *Uniwersytet Ziemi Zachodnich i tajne kursy uniwersyteckie 1939–1945. Pokłosie wspomnień*, UAM, Poznań.
- Witczak Tadeusz, zestawił (1962), *Materiały do bibliografii publikacji Romana Pollaka*, w: *Munera litteraria. Księga ku czci profesora*

Romana Pollaka, [kom. red. Włodzimierz Dworzaczek i in.], PWN, Poznań, s. 397–423.

Witczak Tadeusz (1972), *Roman Pollak (31 lipca 1886–23 lutego 1972)*, „Pamiętnik Literacki”, z. 3, s. 393–402.

Katarzyna Meller

Roman Pollak as a Scholar in the Renaissance

The article presents Roman Pollak's research into the literature of the Renaissance, focusing primarily on the studies of Łukasz Górnicki's *Dworzaniin* (The courtier) and quoting Pollak's own thoughts on his work voiced in his private correspondence.

Keywords: Roman Pollak; literature of the Renaissance; Łukasz Górnicki; Polish scholars in the early modern literature.

Katarzyna Meller – profesor tytularna, absolwentka i pracownik naukowy w Instytucie Filologii Polskiej na UAM. Zajmuje się historią literatury i kultury staropolskiej, a szczególnie piśmiennictwem reformacyjnym. Opublikowała na ten temat liczne rozprawy oraz edycje krytyczne tekstów źródłowych. Autorka oraz redaktorka książek i artykułów: *Jakuba Lubelczyka „Psalterz Dawida” z roku 1558. Studium filologiczne* (1992), *„Noc przeszła, a dzień się przybliżył”. Studia o polskim piśmiennictwie reformacyjnym XVI wieku* (2004), *Renesans*, w: Bogdan Hojdis, Katarzyna Meller, Jacek Kowalski, *Średniowiecze – Renesans – Barok* (2006); *Słowa jak ziarna. Reformacyjne idee, książki i spory* (2012).